

REFORMAREA SISTEMULUI ELECTORAL DIN ROMÂNIA ÎN GÂNDIREA CONSERVATOARE (1866-1914)

Conservatorii români, ca și conservatorii europeni, au căutat să împace moderația politică cu acceptarea de principiu a modernizării instituționale, adoptând drept cale gradualismul și prudența. De aici și preferința lor pentru un sistem politic bicameral, precum și tentativele de a limita sfera drepturilor și libertăților cetățenești consacrate constituțional¹.

Conservatorii au fost principalii, dacă nu singurii, care s-au opus consecvent reformării sistemului electoral, în sensul lărgirii dreptului de vot în favoarea categoriilor sociale mai puțin avute. Dimpotrivă, în câteva rânduri, ei au inițiat proiecte de legi care să restrângă corpul electoral, dar fără nici un succes. Pe de altă parte, este adevărat că au existat și glasuri în rândul lor care s-au declarat de acord cu o lărgire a drepturilor electorale sau chiar cu introducerea sufragiului universal, dar la o dată care nu era precizată și care, oricum, era foarte îndepărtată. Această atitudine a fost determinată de faptul că prevederile legii electorale îi favorizau.

În viziunea grupărilor conservatoare, o dată cu aducerea principelui străin și cu adoptarea Constituției din 1866, România a intrat într-o etapă nouă, în care nu-și mai puteau găsi loc disputele politice, întrucât toate reformele necesare au fost îndeplinite. Până la 1866, susțineau reprezentanții marilor proprietari de pământ, luptele politice și existența unor grupări ce reprezentau orientări și interese diferite a fost justificată de necesitățile organizării statului național. La 1866 problema organizării României moderne era socotită închisă. Plecând de la asemenea premise, conservatorii au căutat să demonstreze inutilitatea existenței mai multor grupări politice, dat fiind faptul că nu mai era nimic de construit ci doar de organizat și administrat². Astfel, după 1866, conservatorii s-au preocupat, îndeaproape, de acreditarea teoriei că, în ceea ce privește modernizarea sistemului electoral, nu mai este nimic de făcut pentru o perioadă lungă de timp.

În timpul dezbaterilor pentru adoptarea legii electorale din 1866 conservatorul R. Ionescu, invocând modelul european, arăta că până când votul alegătorilor nu este pe deplin liber, până când voința lor, luminată prin dezbateri publice, nu este lăsată a se manifesta liber, până când guvernul nu va mai exercita presiuni asupra administrației în scopuri electorale, scrutinul era o iluzie, iar Parlamentul doar un instrument al guvernului. "Fără libertatea electorală respectată în toată întinderea acestui cuvânt – opina R. Ionescu – nu există nici o garanție pentru o adevărată reprezentare a voinței țării, nici o garanție pentru buna întrebuintare a banilor publici, nici o garanție pentru a avea o administrațiune onestă și inteligentă"³. Împărțirea în patru colegii ar fi – după părerea acestuia – "cea din urmă expresiune a democrației, cea mai perfectă formă la care poate ajunge votul universal bine regulat"⁴.

¹ *A fi conservator*, p. 14, 15.

² Russu 1978-1979, p. 420.

³ Ionescu 1866, p. 45.

⁴ Xenopol 1910, p. 536.

Arborând un spirit elitist, conservatorii au refuzat să mai ia în discuție problema așezământului electoral, invocând argumente de cultură politică. Legea electorală din 1866 a împărțit corpul electoral în patru colegii urmărind ca “inteligenta și averea” să nu fie coplesite de mulțimea celor inculți și săraci. M. C. Epureanu afirma că gradul de cultură al maselor nu le permitea, pentru moment, să beneficieze de plinătatea drepturilor electorale. El considera că “nu este cea mai bună lege electorală aceea care dă cel mai mare număr de alegători, deoarece nu se poate impune unei populațiuni un drept politic când acea populațiune nu are conștiință de acel drept”⁵.

Viziunea conservatoare în problema modernizării instituțiilor politice ale statului și implicit a sistemului electoral a fost într-un mod interesant descrisă de Nicolae Blaremburg într-o lucrare publicată în 1866, cu titlul *Egalitate, suveranitate și sufragiu*. Liderul conservator își fundamenta ideile pe drepturile naturale ale omului (proprietatea și securitatea) care planează deasupra instituțiilor și care nu pot fi restrânse sau atinse de nici o lege. “Societatea și instituțiile nu sunt scopul ci mijlocul”⁶. El citează, în sprijinul afirmațiilor, numeroși juriști sau oameni politici occidentali recunoscuți în domeniu: Benjamin Constant, Dupont White, M. Guizot, M. P. J. Destriveaux, D. Laboulay, D. Cherbuliez, D. Carné ș. a. În opinia lui, criteriul capacității electorale era censul. Averea presupunea “neatârănarea” materială, caracter, personalitate, creind posibilitatea luminării spiritului⁷. N. Blaremburg nu putea accepta sufragiul universal deoarece „gloatele fiind mai adesea ignorante și totdeauna sărace, cea dintâiu preocupățiune, cea dintâiu cugetare a lor va fi totdeauna de a satisface interesele lor materiale și nemijlocite”⁸. Această reformă ar reprezenta “despotismul brutal al numărului”⁹; Franța a avut votul universal la 1793 și rezultatul a fost “teroarea și acea epocă a rămas memorabilă prin crimele ei”¹⁰. “Deși partisan al censului și al capacităților – mărturisise Blaremburg – nu am fost niciodată un apărător călduros al legei electorale din trecut, căci era prea restrânsă, dar este un lucru pe care nimeni nu-l poate contesta că legea aceea, cu toate imperfecțiunile ei, concentrase în Parlamentul român, mai mult sau mai puțin, toate capacitățile, toate luminile țării [...] Colegiurile electorale deși compuse de un mic număr știa să reziste și lingușirilor și intimidățiunii”¹¹. De asemenea, el sublinia că mai toți susținătorii sufragiului universal au realizat că această reformă trebuie precedată de răspândirea instrucției și dezvoltarea unei prese libere care să contribuie la crearea conștiinței politice¹². Sufragiul universal, conchidea liderul conservator, era un “maximum, un ideal, punctul de perfectabilitate spre care trebuie să tinză toate silințele noastre deși realizarea lui este o utopie [...] Toți avem vocațiune la sufragiu, nu suntem primiți însă la exercitarea acestui drept decât acei ce au ajuns la acel grad de inteligență și de neatârănare ce singure ne pot chezașui o bună și sinceră alegere. Nu ne opunem cu toate acestea într-un chip absolut ca și gloatele să fie

⁵ Xenopol 1910, p. 536; Pencovici 1883, p. 220.

⁶ Blaremburg 1866, p. 16, 17.

⁷ Blaremburg 1866, p. 25.

⁸ Blaremburg 1866, p. 40.

⁹ Blaremburg 1866, p. 53.

¹⁰ Blaremburg 1866, p. 69.

¹¹ Blaremburg 1866, p. 69-70.

¹² Blaremburg 1866, p. 71.

represintate pentru ca interesele lor să poată avea un organ în Adunare; dar nu vom admite niciodată ca aceste elemente să copleșească și să întunece inteligența unei națiuni”¹³. O asemenea concepție avea să fie infirmată de procesul de modernizare politică inițiat și susținut în principal de liberali.

În perioada imediat următoare elaborării legii electorale din 1866 au fost aduse mai multe critici la adresa sistemului electoral. Cele mai multe au venit din partea liberalilor și uneori au luat forma unor proiecte de reformă a sistemului electoral, care vizau îndeosebi desființarea Senatului, redistribuirea mandatelor de deputat pe colegii etc¹⁴. Critici au venit și din partea unor conservatori, dar de pe cu totul alte poziții. Erau ridicate obiecții mai ales față de includerea în Constituție a unor largi libertăți care permiteau adversarilor politici contactul neîngrădit cu alegătorii și folosirea sprijinului acestora în luptele pentru dobândirea puterii. În aceste condiții, unii dintre fruntașii conservatori aveau în vedere nu numai restrângerea libertăților publice, dar și modificare sistemului politic existent. Pe această direcție s-a înscis inițiativa lui Gr. M. Sturdza și a lui Manolache Costache Epureanu, care au elaborat așa-numita “Petiție de la Iași” prin care se propunea modificarea sistemului electoral prin mărirea censului la toate colegiile, investirea Domnitorului cu dreptul de a numi direct 16 senatori, trecerea delictelor de presă în competența tribunalelor ordinare, întărirea rolului marilor proprietari în consiliile comunale rurale etc¹⁵. Întrunind azeziunea a 89 de conservatori, inclusiv a unor junimiști, petiția a fost depusă pe biroul Adunării Deputaților la începutul sesiunii parlamentare din anul 1871, dar “n-a avut nici măcar soarta de a fi citită”¹⁶. Viu comentată în presă, “Petiția de la Iași” a stârnit dezaprobarea nu numai a liberalilor, dar și a numeroși conservatori, printre care însuși șeful guvernului Lascăr Catargiu¹⁷.

Gr. G. Peucescu, într-o consistentă și interesantă lucrare despre partidele politice publicată în 1878, susținea că drepturile politice trebuie să fie câștigate de fiecare cetățean prin efort propriu, prin muncă și educație și nu prin cadourile făcute de către demagogi, dispuși să promită orice pentru a obține puterea¹⁸. “Organizarea politică – arăta acesta – trebuie întocmită astfel încât mai întâi asupra fiecărei chestiuni, să fie chemați a se pronunța nu toți, ci numai cetățenii cei mai competenți ...”¹⁹. Societatea românească nu poate și nu trebuie să stea pe loc, “ea trebuie să meargă înainte, dar nu spre ținta demagogică a numărului și a puterii brutale, ci spre ținta democratică a meritului personal și a rațiunii”²⁰.

Gândirea conservatoare, care se contura tot mai clar, se fundamenta pe ideea că progresul statului trebuia realizat organic, prin păstrarea instituțiilor tradiționale ale țării și nu prin răsturnarea lor și importul altora noi. “De la mișcarea din ’48 și până astăzi – scria *Timpul* – națiunea românească, pe tărâmul

¹³ Blaremburg 1866, p. 72-74.

¹⁴ Radu 2001, p. 131-144.

¹⁵ Maiorescu 1937, p. 49-62.

¹⁶ Maiorescu 1937, p. 64.

¹⁷ Maiorescu 1937, p. 64. Vezi și Iordache 1999, p. 242-245. “Petiția de la Iași” a reprezentat o primă tentativă de revizuire a Constituției, iar propunerile făcute de inițiatori erau asemănătoare cu cele ale lui Carol I din memoriul întocmit de acesta la sfârșitul anului 1870. Damean 2000, p. 164.

¹⁸ Peucescu 1878, p. 61.

¹⁹ Peucescu 1878, p. 94.

²⁰ Peucescu 1878, p. 98.

politic, n-a făcut alta decât a se lepăda sistematic de orice tradiție, a răsturna orice autoritate, a arunca departe orice s-ar fi putut numi original în viața ei națională, în același timp a adoptat, cu mai multă ardoare decât quartalurile de coloni din America de miazănoapte și pe o scară tot atât de înaltă, toate reformele, toate teoriile cosmopolite, toate calapoadele internaționale, în viața politică și intelectuală, în limbă, în moravuri, în tot²¹. În conformitate cu critica *Junimii*, democratizarea societății românești trebuia să se facă “de jos în sus, iar nu de sus în jos”, atunci când *fondul*, prin lărgirea instrucțiunii și prin ridicarea materială, se ridica la nivelul înțelegerii formelor moderne imitate de liberali după modelele occidentale²².

Dezbaterile pe tema modernizării sistemului electoral, a lărgirii dreptului de vot vor cunoaște o intensitate deosebită abia după cucerirea independenței de stat, când liberalii vor pune în mod deschis problema reformei electorale.

Anul 1880 va marca constituirea “de jure” a Partidului Conservator și elaborarea programului și a statutului acestuia. Primul program politic al partidului nu pune problema vreunei modificări a legislației electorale, exprima doar ideea încrederii în principiul monarhiei constituționale și în modul de reprezentare în Corpurile Legiuitoare. “De aceea, – se arăta în document – cerem mai presus de toate aplicarea corectă a regimului reprezentativ și stabilirea unui control eficace, întemeiat pe independența alegătorilor, care singură poate chezașui libertatea alesului”²³.

Odată cu publicarea de către C. A. Rosetti, în anul 1882, în ziarul *Românul* a unui amplu articol în care cerea revizuirea Constituției și a legii electorale, va începe o intensă și interesantă polemică pe tema oportunității și întinderii unei eventuale reforme electorale, între conservatori și liberali. Această dezbatere de idei va atinge punctul culminant în anul 1884, odată cu votarea proiectului de revizuire a Constituției.

Acțiunea în favoarea revizurii desfășurată de *Românul* era privită cu ostilitate de liderii politici conservatori. Aceștia vor încerca să determine coalizarea tuturor grupărilor politice de opoziție în jurul Partidului Conservator spre a menține neschimbată Constituția și legea electorală din 1866, care se baza, în viziunea lor, pe “reprezentarea tuturor drepturilor și intereselor”. Ei atrăgeau serios atenția că Partidul Liberal urmărea “desființarea colegiului I, care s-a arătat cel mai independent, spre a suprima controlul pe care opozițiunea îl poate exercita”²⁴. Conservatorii își motivau împotrivirea invocând că legea fundamentală a statului era un pact între națiune și rege, care a fost votată și elaborată de toate forțele politice și, deci, o revizuire a ei nu se putea face decât în aceleași condiții²⁵. Conservatorii vedeau în propunerile de revizuire ale lui C.A. Rosetti o “încercare de turburare a ordinii legale” și “un pericol care amenință țara”. “Este vorba – se arăta într-un apel adresat alegătorilor – de a se ataca temelia reprezentării naționale așa precum este prevăzută de Constituțiune, prin deosebirea celor patru colegii după cenzul alegătorilor și de a se introduce în locul acestui principiu salutar sufragiul universal”. Manifestul arăta că aceste idei sunt tipic republicane

²¹ *Timpul*, anul IV, nr. 138, 23 iunie 1879. Această teză va fi reluată și dezvoltată ulterior de conservatori. Vezi îndeosebi Rădulescu-Motru 1904.

²² Lovinescu 1997 p. 182.

²³ *Statutele*, p. 8-10.

²⁴ Meitani 1914, p. 7.

²⁵ Meitani 1914, p. 8.

și se încheia cu lansarea unui îndemn la rezistență din partea cetățenilor: “În fața acestui atac îndreptat atât în contra stabilității Tronului, cât și a siguranței averii și onoarei particularilor, este timpul venit ca toate elementele sănătoase din țară, fără deosebire de nuanțe politice, să se întrunească într-o energică rezistență. Pericolul este mare. Trebuie să dăm încă o dată dovadă că independența de caracter nu a dispărut din România și că în corpurile electorale se găsește încă destulă putere și destul bunsimț pentru a se împotrivi aventurilor demagogice a celor ce din întâmplare sunt astăzi la guvern”²⁶.

În opinia lui Nicolae Blaremburg liberalii se grăbesc cu revizuirea, deoarece o reformă adevărată trebuia pregătită “în spirite”. El declară că nu se împotrivesc sufragiului universal, dar aceasta era reforma viitorului, când instrucția se va răspândi și nivelul moral se va ridica: “... tocmai pentru că cred că viitorul, dar un viitor mai depărtat, este al sufragiului universal, la noi ca și aiurea, tocmai fiindcă știu ca acel sufragiu să dureze, când îi va suna ceasul, în România, și ca să fie un instrument de libertate și progres iar nu de despotism și întunec, voesc ca introducerea lui să fie precedată de difuziunea instrucțiunii și înălțarea nivelului moral”²⁷. Blaremburg considera că introducerea sufragiului universal într-o țară mică, înconjurată de mari puteri cuceritoare, nu poate face “asemenea experiențe, asemenea greșeli, pe cari le-ar plăti poate cu prețul a însuși naționalității noastre”²⁸.

Conservatorii erau împotriva revizuirii legii electorale așa cum o concepea C. A. Rosetti. Nu democrația părea să-i sperie, în primul rând, ci “excesele” ei. O reformare a Constituției nu o vedeau deloc oportună și invocau numeroase “argumente” în favoarea acestei atitudini. După ei, nu drepturile politice lipseau românilor atunci, ci bunul trai material spre a împiedica degenerarea lor fizică și bunul trai moral, instrucțiunea, spre a le împiedica “abrutizarea”²⁹. Drepturile politice nu puteau să premeargă dezvoltării economice. Dimpotrivă, relația dintre ele trebuia să fie inversă, după cum, pe de altă parte, zadarnică era orice reformă, cât timp oamenii asupra cărora se aplica nu știau nici a citi, nici a scrie și nu aveau posibilitatea de a judeca interesele publice. “Un om care [...] nu se bucură de nici o instrucțiune, – spunea Alexandru Lahovary – un om care nu citește jurnale, care nu citește discursurile politice, un om care nu știe ce este buget, ce este finanțe [sic !], ce este chestiunea Dunării [...] un om căruia munca din toate ceasurile și grija pâinei din toate zilele îi ia toate momentele, cum ar putea a se rosti asupra acestor chestiuni însemnate care nu le cercetează și nu le pricepe”³⁰. Legea electorală în vigoare însemna, în opinia lui Lahovary, un compromis între partide, făcut cu scopul de a-și asigura fiecare accesul la putere, în consecință nu trebuia încălcat³¹. Conservatorii, etalând o evidentă atitudine elitistă, declarau în Cameră prin glasul lui Lahovary, că ei sunt mandatarii voinței unei „clase de alegători luminați și independenți” și nu „a câtorva membrii de familie adunați

²⁶ BNRCS, fond Saint Georges, P. LXVII, D. 2, Imprimare politice 1883-1934, f. 13.

²⁷ DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 47, 30 decembrie 1882, ședința din 22 decembrie 1882, p. 606.

²⁸ DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 47, 30 decembrie 1882, ședința din 22 decembrie 1882, p. 606.

²⁹ *Timpu*, nr. 194, 4 septembrie, nr. 202, 16 septembrie și nr. 203, 17 septembrie 1882.

³⁰ *Timpu*, nr. 12, 18 ianuarie 1883. DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 53, 16 ianuarie 1883, p. 730.

³¹ Meitani 1914, p. 12.

într-un colegiu³². Deputatul conservator recunoștea că legea electorală în vigoare prezenta numeroase defecte, dar era dispus s-o apere pentru că orice reformă vor face liberalii “va fi desigur mai rea iar nu mai bună” și pentru că era convins “că o lege, fie ea chiar rea, când este aplicată bine și într-un mod sincer și loial, acea lege se face bună până la sfârșit ...”; o lege electorală nouă poate să arunce țara în “necunoscut³³”. Sub vechiul așezământ electoral, cu toate defectele lui, – declara AL. Lahovary – în Corpurile Legiuitoare au pătruns oameni de valoare, care au realizat obiective istorice majore³⁴. În opinia liderului conservator votul universal exista din 1866: “Avem colegiile împărțite în patru, însă toți locuitorii acestei țări i-au parte la vot. Va să zică acest ideal, pe care Belgia nu l-a atins, Italia s-a temut de el, Anglia n-a îndrăznit să-l însușească, noi îl avem ...”³⁵.

În fața Senatului, Grigore Sturdza susținea că reforma electorală reprezenta o chestiune foarte importantă, de care atârna întreg organismul constituțional al statului, toată dezvoltarea ulterioară a României. În consecință, o reformă electorală trebuia făcută doar “când este o necesitate absolută, când sunt revendicări populare, cari trebuie să satisfacă până la oarecare grad³⁶”. În opinia lui, colegiul I apăra interesele țăranilor, iar dacă s-ar accepta propunerea P. N. L. de contopire a colegiilor I și II “s-ar pune regimul actual într-o pozițiune foarte rea”, comparabilă cu cea în care s-a aflat țara după lovitura de stat din 2 mai 1864. “Nivelul Parlamentului ar scădea ca și atunci, clasa cultă ar fi pusă de-o parte pentru că sunt mai mulți oșanți într-însa decât în celelalte; legile ar putea lua un sbor la care poate nu vă gândiți și nu vă așteptați și regimul întreg ar fi învăluit de nemulțumiri și de frământări³⁷”. În același context, Generalul Florescu susținea că prin fuziunea primelor două colegii liberalii doresc să ajungă treptat la sufragiul universal așa cum se practica în Franța. “Dar nu vedeți – declara acesta – unde duce pe Franța un asemenea sistem? Este o crimă pentru țara noastră, ca în loc de a lua exemple bune, exemple de acelea care au dat roade bune în alte țări, să ne lăsăm a aluneca pe acea pantă fatală care duce la peire. Noi avem votul universal, dar grație bunului simț al românilor la 1866, Constituanta a împărțit obștia pe patru clase, pe interese³⁸”.

Acuzația adusă de liberalii-radicali, că legea electorală în vigoare favoriza corupția, era combătută de conservatori. Ei nu negau existența corupției, dar făceau precizarea că “nu legea electorală era coruptă, ci droaia de patrioți însărcinați să o aplice ...”³⁹. Această idee, expusă de oficiosul *Timpul*, a fost înfățișată și într-un alt articol în care se recunoaște teza junimistă a “formelor fără fond”: “... corupția este generală, e o expresie a culturii vicioase a românilor și alegerile, mișcându-se pe același teren, nu pot avea decât același caracter pe care îl are toată dezvoltarea noastră⁴⁰”.

³² DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 53, 16 ianuarie 1883, p. 721.

³³ DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 53, 16 ianuarie 1883, p. 723.

³⁴ DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 53, 16 ianuarie 1883, p. 724.

³⁵ DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 53, 16 ianuarie 1883, p. 729.

³⁶ DS, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 61, 30 ianuarie 1883, ședința din 27 ianuarie 1883, p. 879-880.

³⁷ DS, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 61, 30 ianuarie 1883, ședința din 27 ianuarie 1883, p. 880, 881.

³⁸ DS, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 61, 30 ianuarie 1883, ședința din 27 ianuarie 1883, p. 913.

³⁹ *Timpul*, nr. 193, 3 septembrie 1882.

⁴⁰ *Timpul*, nr. 190, 31 august 1882.

După părerea conservatorilor, corupția electorală se datora faptului că majoritatea populației era analfabetă, neinstruită, deci lipsită de educația civică necesară ce ar fi putut constitui un obstacol în calea corupției și a abuzurilor în alegeri. De aceea, ei pretindeau ca mai întâi să se aplice Constituția în dispozițiile ei esențiale (obligativitatea învățământului, inamovibilitatea magistraturii, descentralizarea administrativă ș. a.) și apoi, dacă va fi nevoie, să se reformeze. Aceste argumente au fost dezvoltate de junimistul Titu Maiorescu într-un discurs rostit la 16 ianuarie 1883⁴¹. O reformă a cărei esență rezidă doar în sporirea numărului de alegători “nu este un leac pentru independența viitoarelor Camere”. Maiorescu arăta că revizuirea preconizată de liberali nu va aduce nici o garanție că organele administrative și de justiție nu vor exercita presiuni asupra alegătorilor și că votul nu va putea fi liber dacă nu se asigură independența magistraturii de puterea executivă. Liderul junimist sublinia că în țară nu exista un curent de opinie general favorabil revizuirii legii electorale, așa cum a fost în momentul unirii principatelor sau al războiului de independență.

În dezbaterile cu privire la modernizarea sistemului electoral s-a implicat și Mihai Eminescu, în această perioadă fiind redactor la oficiosul conservator *Timpul*. El considera că „în colegiul I se află încă, cât timp nu știm, multe elemente independente, dezinteresate, având cultura necesară și timpul necesar de a se ocupa cu controlul afacerilor țării, și că aceste elemente nu trebuie să renunțe cu nici un preț la dreptul ce li-l dă Constituția de a exercita un asemenea control”⁴². Iar mai departe, Eminescu scria: “Cazurile de coruptibilitate, pe care ni le citează C. A. Rosetti nu probează nimic. Excepțiuni au existat totdeauna. Pot fi și în acest colegiu oameni care-și speculează voturile; dar nu credem în genere că se face aceasta”⁴³. Eminescu se îndoia că printr-o lege electorală se puteau îndrepta moravurile sociale și politice, câtă vreme principiul moral era abandonat. Parazitismul social, arivismul, improvizația ar fi generat această stare de corupție generală. În aceste condiții, lărgirea dreptului de vot n-ar fi dus decât la extinderea plăgii. Fără să pătrundă resorturile care impuneau modernizarea politică, marele poet credea că numai “oamenii trecutului”, boierii de țară, păstrau nucleele unei atmosfere de sănătate etică. În consecință, lărgirea colegiilor electorale nu era acceptată, fiind o “plăsnuire liberală”⁴⁴.

Liderii conservatori credeau că România nu era pregătită să treacă prin noi experiențe reformatoare; nu a cunoscut o practică destul de serioasă și îndelungată a regimului reprezentativ ca să-și poată permite inovații. Constituția din 1866 – arăta Maiorescu – nu fusese încă aplicată “în părțile ei esențiale”⁴⁵. Maiorescu își dezvoltă critica împotriva tuturor acelor care importau modele constituționale din alte țări, citate din cărți rău studiate, “amintirea cuvintelor lordului cutare și ale lordului cutare, ale ilustrului Gambeta cu scrutinul de liste și nu mai știu căror altor ilustrități”. Toate acestea i se păreau “nămoluri de cuvinte fără nici un miez, bășici umflate cu aer gol”, și care erau “străine de firea noastră”⁴⁶. Maiorescu declara că acțiunea

⁴¹ DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 55, 22 ianuarie 1883, p. 765-771; vezi și Lovinescu 1940, p. 163-164.

⁴² Eminescu [f. a.], p. 531.

⁴³ Eminescu [f. a.], p. 532.

⁴⁴ Apud Bucur 1970, p. 426.

⁴⁵ Maiorescu 1899, p. 51.

⁴⁶ Maiorescu 1899, p. 196.

de revizuire declanșată de liberali nu era decât o “agitație sterilă a unor formule electorale, fără nici o valoare practică în starea de astăzi a poporului român”⁴⁷.

P. P. Carp exprima părerea că revizuirea Constituției și a legii electorale nu va schimba nimic din relele explicate prin întocmirile existente. El se declara însă hotărât împotriva revizuirii pentru a se evita ca lumea, opinia publică, să se deprindă a crede că prin modificarea legii fundamentale a statului se puteau realiza progrese sociale, pentru că acest lucru nu era posibil, ba dimpotrivă se era aceea constată că noua revizuire nu a produs nici un bine și că era nevoie de o altă modificare, creându-se astfel haosul politic⁴⁸.

Alt lider conservator, Alexandru Lahovary, într-un discurs rostit în fața Camerei la 14 ianuarie 1883, dezvoltă o altă idee. Aceea că, dacă intenția revizuirii era înlăturarea amestecului administrației în alegeri, nu printr-o mărire a numărului de alegători se ajungea aici. El demonstrează cu cifre că cu cât colegiile erau mai numeroase, cu atât erau mai supuse influenței puterii executive. Concluzia lui era aceea că o reformă a cărei esență stătea numai în sporirea numărului de alegători, nu putea fi un leac pentru independența viitoarei Camere⁴⁹.

Intensa propagandă pe care conservatorii o făceau împotriva revizuirii Constituției și a lărgirii corpului electoral, se datora temerii ca noile Corpuri Legiuitoare rezultate în urma alegerilor organizate în baza legii modificate, să nu treacă la votarea unor legi care să aducă o atingere situației economice a marilor proprietari.

În ciuda opoziției făcute de Partidul Conservator, sistemul electoral a fost modificat, numărul colegiilor electorale reducându-se la trei, în acest fel corpul electoral dublându-se numeric. Referindu-se la actul de la 1884, Titu Maiorescu avea să scrie mai târziu că “toată revizuirea a fost o zadarnică frământare de un an și jumătate, [...] decapitarea vechiului colegiu I a făcut alegerile și mai dependente de influența guvernului. [...] Revizuirea de la 1884 nu poate fi judecată decât ca opera cea mai steapă a Partidului Liberal”⁵⁰. De asemenea, liderul junimist P. P. Carp spunea că “revizuirea Constituției a fost pentru mine un mare învățământ”, dar “eu contest că ea a introdus pe terenul nostru politic un element nou. Elemente tinere, da, cu bogăția lor de idealuri și cu sărăcia lor de experiență, dar un element nou, nu”. Carp se arată oarecum resemnat în fața evenimentelor produse, declarând că junimiștii găseau că „era veche a luptelor constituționale ș-a terminat și ca atare începe o *Eră Nouă* a organizării Statului Românesc”⁵¹. Împotrivindu-se revizuirii din 1884 și, în genere, tuturor reformelor de tip liberal, conservatorii, după expresia lui Lovinescu, “își făceau din câștigurile trecutului un dig împotriva amenințărilor viitorului”⁵².

După momentul revizuirii așezământului electoral în 1884, tot mai multe glasuri cereau introducerea votului universal, argumentul constituindu-l insuficiența modificărilor realizate de liberali. Liderii politici conservatori vor desfășura, prin presă mai ales, o propagandă consistentă prin care urmăreau să acrediteze ideea că reforma efectuată în 1884 a rezolvat proplema modernizării sistemului electoral, în consecință nu se mai putea lua în discuție o nouă revizuire. “Domnia

⁴⁷ DAD, sesiunea ordinară 1882-1883, nr. 55, 22 ianuarie 1883, p. 771.

⁴⁸ Apud Bulei 1987, p. 56, 57.

⁴⁹ Bulei 1987, p. 57.

⁵⁰ Maiorescu 1994, p. 142.

⁵¹ Carp 1907, p. 329; Carp [f. a.], p. 130.

⁵² Lovinescu 1997, p. 204.

maselor, – scria *Epoca* – atotputernicia claselor inculte, n-au folosit niciodată dezvoltării forțelor publice”⁵³.

Mergînd pe linia negării oricărei reforme în ceea ce privește lărgirea dreptului de vot, conservatorii vor combate cu și mai mare intensitate votul universal decât precedentă reformă. Astfel, la sfârșitul anului 1889, propunerile lui George Panu de introducere a votului universal au fost violent atacate de către deputații conservatori. Cu sufragiul universal – declara Alexandru Lahovary la 15 decembrie 1889 – “rezultatul va fi altul, cel puțin pentru mult timp, va fi atotputernicia guvernului și absolutismul ministerial”⁵⁴. Votul universal era pentru Lahovary “o periculoasă încercare”, pentru că țara nu era așa de înaintată, atât de cultă, atât de neatârnată în straturile sale cele mai adânci. Pentru moment, politică nu puteau face nici măcar politicienii de meserie. În atari condiții, la cea dintâi probă cu votul universal, poporul va fi aruncat la dreapta sau la stînga, fără a fi capabil să reacționeze. El dădea exemplul Franței, unde consecințele votului universal au fost domnia lui Napoleon al III-lea, războiul cu Germania, pierderea a zeci de mii de vieți, a cinci miliarde de franci și a teritoriului Alsaciei și Lorenei. Liderul conservator aprecia că această experiență nu trebuia făcută în România, atîta timp cât ea n-a fost introdusă în Anglia, Belgia, Italia, Germania. Soluția lui Lahovary era: “progresul natural al ideilor, cultura mai înaintată a oamenilor, împăcarea pasiunilor, lupta politică din ce în ce mai onestă și pusă pe tărâmul ideilor, care mai mult sau mai puțin se pot învoi; dar nu pe tărâmul apetiturilor care nu se pot împăca niciodată”⁵⁵.

Lascăr Catargiu, răspunzând aceluiași G. Panu spunea: “A vorbi de sufragiul universal în țara noastră este a ne face ridicoli”. După el, revizuirea din 1884 n-a fost bună nu pentru că era prea puțin democratică, ci dimpotrivă, pentru că “s-au înecat colegiile marilor proprietari, singurele independente, în mijlocul micilor proprietari”⁵⁶. În același sens se vor pronunța și junimiștii P. P. Carp, care afirma că Panu supraevaluează importanța votului universal⁵⁷ – ceea ce era în parte adevărat –, și Eugen Ionescu, care era de părere că nici Camera, nici vreun partid sau grup politic nu-și puteau lua răspunderea îndeplinirii unui asemenea program, pentru că ar aduce noi frământări⁵⁸.

Respectând principiile conceptului “formelor fără fond”, același Carp declara într-un discurs, în 1892, referitor la programul liberal de la Iași, în care se prognoza introducerea votului universal, că pe tărâm constituțional pentru Partidul Conservator nu mai este “progres posibil”, că orice modificare constituțională nu ar face decât să “zdruncine rezultatele obținute”⁵⁹. Pe aceeași linie doctrinară, un an mai târziu, liderul junimist spunea că reformele ce s-au făcut în țară până în momentul respectiv, nu au ținut seama de ceea ce exista deja; s-au luat pur și simplu legi din alte țări, s-au tradus și s-au însoțit de o expunere de motive oarecare.

⁵³ *Epoca*, anul I, nr. 201, 25 iulie 1886 (articolul Nicolae Filipescu, “Conservatorismul și libertatea”).

⁵⁴ Lahovary 1915, p. 204.

⁵⁵ DAD, sesiunea ordinară 1890-1891, nr. 20, ședința din 5 decembrie 1890, p. 155; nr. 24, ședința din 11 decembrie 1890, p. 204.

⁵⁶ *Timpul*, nr. 192, 1 septembrie; nr. 201, 12 septembrie 1893.

⁵⁷ DAD, sesiunea ordinară 1889-1890, nr. 25, ședința din 12 decembrie 1889, p. 194.

⁵⁸ DAD, sesiunea ordinară 1889-1890, nr. 24, ședința din 11 decembrie 1889, p. 141.

⁵⁹ Gane 1936, p. 31.

“Acestea nu sunt reforme – preciza el – ci schimbări în bloc. Eu cred că reforma adevărată trebuia să ia lucrurile existente și să caute a le îmbunătăți ...”⁶⁰. Programul politic liberal elaborat la 1892 a fost vehement atacat și de Nicolae Filipescu într-un discurs rostit în calitate de primar al Capitalei, în 28 august 1894, la Sala Dacia. El spunea că cei care au alcătuit Constituția din 1866 au organizat corpul electoral în așa mod încît au dat fiecăruia drepturi potrivit cu gradul lui cultural, cu inteligența lui, cu averea și cu gradul lui de independență. Partidul Liberal, însă, “tinde să distrugă aceste garanții, când în programul de la Iași vorbește, – ce-i drept pentru viitor – de sufragiul universal, care încredințând suveranitatea unor elemente lipsite de independență și de capacitate, nu poate decât să facă să înceteze orice viață publică și să pregătească calea despotismului”⁶¹. Filipescu îi acuza pe liberali (pe care-i numește “Roșii”) că au evoluat de la ideile republicane la cele monarhice, că “i-a văzut la putere proferă nd ideile cele mai autoritare și astăzi, în opoziție, vin să afirme principiile cele mai anarhice prin programul de la Iași ...”⁶². O nouă reformă electorală trebuia precedată de o “reformă intelectuală și morală” și de “o regenerare a spiritului public”; acestea din urmă fiindu-i date spre împlinire Partidului Conservator și în nici un caz “elementelor demagogice ale partidului roșu”⁶³. Pentru conservatori, masele erau prea “impresionabile și schimbătoare”, iar metoda votului general aplicată statului modern cu marile și complicatele lui probleme, “nu poate da decât roade rele”⁶⁴. De asemenea, Take Ionescu, referindu-se la “Programul de la Iași”, afirma că are „o parte ciudată: partea politică”. “Partidul Liberal – declara acesta – are un ideal nou: sufragiul universal. A avut ocaziunea să-l realizeze la 1883 și nu l-a realizat”⁶⁵.

Între toate aceste păreri contrare reformei sufragiului universal au fost totuși și nuanțări. Spre exemplu, Dimitrie S. Nenițescu, viitor ministru conservator, susținea într-o conferință la Ateneul Român, la 19 martie 1895, reprezentarea proporțională a minorităților⁶⁶. Plecând de la premisa că alegerile erau „isvorul puterii în țările cu regim reprezentativ”, el combătea sistemul majoritar, scrutinul de listă, dar și pe cel uninominal. Fruntașul conservator analiza diferitele sisteme de vot și propunea reprezentarea proporțională, după modelul d’Hondt, aplicat în Belgia, potrivit căruia alegătorul putea vota fie lista întreagă, fie numai un candidat sau mai mulți din liste aflate pe același buletin. Ceea ce se realiza astfel, credea Nenițescu, era reprezentarea în Parlament a tuturor partidelor, proporțional cu numărul aderenților. Această idee se va realiza în România abia după primul război mondial. De reținut este faptul că Nenițescu propunea aplicarea acestui sistem în cu condiția menținerii colegiilor electorale.

În toamna anului 1896 s-a creat pe lângă clubul conservator din București un *Cerc de Studii*, care avea menirea de a cerceta problemele politice, economice și sociale și de a pregăti soluții de rezolvare care urmau a fi puse în aplicare în momentul venirii la putere. Din 1895 Partidul Conservator a intrat în opoziție⁶⁷.

⁶⁰ Gane 1936, p. 45.

⁶¹ Filipescu 1894, p. 20; Filipescu 1912, p. 104.

⁶² Filipescu 1894, p. 23.

⁶³ Filipescu 1894, p. 29-30.

⁶⁴ *Timpu*, nr. 192, 1 septembrie și nr. 201, 12 septembrie 1893.

⁶⁵ Ionescu 1902, p. 160.

⁶⁶ Nenițescu 1895, *passim*.

⁶⁷ Filipescu 1898, p. 125.

Prima adunare generală a *Cercului de Studii* a avut loc la 23 martie 1897. Cu această ocazie, Nicolae Filipescu, vizibil influențat de Dimitrie S. Nenițescu, a citit un raport în care se arăta, pentru prima dată în mod concret, că Partidul Conservator ar accepta îmbunătățirea sistemului electoral prin introducerea principiului reprezentării proporționale, dar aceasta să se facă fără o revizuire a Constituției⁶⁸. Îmbunătățirea sistemului electoral trebuia să se facă abia după îndeplinirea unor condiții, printre care: reforma instituțiilor, reforma învățământului, regenerarea morală cu sprijinul bisericii, reforma administrativă etc.⁶⁹ Reprezentarea minorităților politice în Parlament era acceptată de Partidul Conservator, pentru că această reformă nu putea schimba prea mult configurația colegiilor cenzitare. Conservatorii au fost nevoiți să vină și ei cu ceva nou în ideile lor politice, pentru a fi în pas – credeau ei – cu curente de modernizare existente în epocă. Era răspunsul marilor proprietari față de tendințele reformiste ale adversarilor politici. Demn de menționat este faptul că această mică schimbare a atitudinii conservatorilor în ceea ce privește corpul electoral, venea în momentul în care partidul se afla în opoziție. La fel ca și liberalii, conservatorii vor uita, în momentul venirii la putere, ceea ce au promis în opoziție. Evident nu toți susținătorii au acceptat acest principiu. C. Rădulescu-Motru, referindu-se la “farmecul ce exercită ideile streinilor asupra noastră”, era de părere că „nu forma unei legi dă neatârănarea de caracter, alergăm iarăși la forma externă, când la reprezentarea minorităților, când la nu știu mai ce altă inovațiune constituțională!”⁷⁰.

Pentru conservatori era mai important ca mai întâi să se stopeze decăderea societății românești, să se pună capăt “desfrâului politic care desparte România de lumea occidentală”⁷¹ printr-o serie de reforme în domeniile economic, social, cultural, și mai apoi să se pună problema lărgirii drepturilor electorale. Conservatorii se arătau mai degrabă preocupați de dezvoltarea și orientarea opiniei publice care “nu are nici o direcție proprie, o stare de pasivitate”. Nu se putea proceda la introducerea unor reforme noi atâta timp cât “în mintea fiecărui cetățean e desordine și neprevedere”. În consecință, „trebuie educat publicul nostru, în sensul de a-l face să înțeleagă limpede prezentul prin ajutorul cunoștinței exacte a trecutului”. “Opera aceasta – scria C. Rădulescu-Motru în aprilie 1900 – de educațiune a conștiinței publice la noi, e o operă de salvare și credem că stă în menirea Partidului Conservator s-o întreprindă”⁷². Adversari prin temperament ai oricărei speculații în domeniul social și politic, sceptici față de orice schimbare întreprinsă în vederea realizării unui ideal de cum “ar trebui să fie societatea”, conservatorii, la pragul dintre secole, nu se gândeau la reforme care să atingă Constituția⁷³.

Trecerea în secolul al XX-lea îi va găsi pe conservatori pe aceleași poziții de negare a oricărei modernizări a sistemului electoral. Ei se vor manifesta mai mult prin atacuri în presă și de la tribuna parlamentară la adresa celor care propuneau o

⁶⁸ Filipescu 1898, p. 139.

⁶⁹ Filipescu 1898, p. 128-137.

⁷⁰ *Noua Revistă Română*, anul III, nr. 47, 1 ianuarie 1902, p. 2 (articolul C. Rădulescu-Motru, “Cronica politică și economică. Doctrina conservatoare”).

⁷¹ Filipescu 1915, p. 28-29.

⁷² *Noua Revistă Română*, anul I, nr. 8, 15 aprilie 1900, p. 338, 339 (articolul C. Rădulescu-Motru, “Cronica politică. Menirea Partidului Conservator. Educațiunea opiniei publice”).

⁷³ *Noua Revistă Română*, anul I, nr. 5, 1 martie 1900, p. 194, 195 (articolul “Cronica politică și economică. Triumful politicii junimiste”).

reformă electorală. Spre exemplu, senatorul P. Missir – bazându-se pe “experiența trecutului” – considera în 1901 că orice modificări s-ar aduce colegiilor electorale, problema lipsei de cultură politică și a corupției electorale nu ar putea fi rezolvată⁷⁴.

În contextul în care guvernul liberal a înaintat Parlamentului un proiect de modificare a procedurii electorale, generalul G. Manu, într-un discurs rostit la Senat în decembrie 1902, declara că în ceea ce privește votul universal Partidul Conservator nu mai era îngrijorat deoarece “trebuie revizuită Constituția și nu avem acum ocaziunea nici timpul să ne ocupăm de modificarea ei; așa că introducerea la noi a votului universal și a colegiului unic îmi pare amînată la calendele grecești”⁷⁵. Cîteva luni mai tîrziu, generalul I. Lahovary avea să-l contrazică pe G. Manu, afirmînd, tot în fața Senatului, că Partidul Conservator „cu cea mai mare sinceritate dorește reforma electorală, în scopul de a garanta o mai exactă și mai adevărată reprezentare a țării ...”. “Un guvern – continua acesta – care n-are la spatele său opiniunea publică, care nu provine din voința reală a alegătorilor, ci în parte din presiunea ce poate autoritatea să exercite asupra conștiinței și nevoilor fiecăruia, nu poate să fie nici tare înăuntru, nici mîndru în afară”⁷⁶. În mod evident, conservatorii refuzau să ia în discuție o reformă care să ducă la creșterea numărului de alegători, preocupându-se în mod deosebit de identificarea mijloacelor cele mai potrivite pentru asigurarea “libertății electorale”, fără de care “nu se poate concepe regimul parlamentar”⁷⁷.

Broșura *Chestiunea țărănească*, publicată de Spiru Haret în anul 1905, în care preconiza introducerea în viața de stat a României a două noi principii cu larg spectru social: proprietatea – funcție socială și participarea păturilor largi ale societății la conducerea țării, a alarmat spiritele conservatoare, pentru că autorul era o personalitate politică liberală de primă mână.

După răscoala din 1907, problema revizuirii Constituției țării, a democratizării prevederilor sale, în căutarea unui echilibru între conținut și formă, era tot mai actuală. La întrunirile parlamentarilor liberali necesitatea unei noi repartiții a pămîntului și schimbării regimului electoral ajunge să fie un permanent subiect de discuție. În același sens militau și socialiștii și conservatorii-democrați. Pe de altă parte, discursul conservatorilor împotriva modernizării sistemului electoral s-a radicalizat, s-a aplificat, identificându-se “noi” argumente.

Partidul Conservator nu putea rămâne indiferent la aceste probleme. Cel mai activ în luarea unor poziții în acest sens se va dovedi Nicolae Filipescu. Astfel, într-o conferință ținută sub auspiciile “Ligii de propagandă conservatoare” în 4 noiembrie 1908, acesta arăta că “egalitatea politică este dreptul tuturor de a participa la suveranitatea națională” și că “aici se pune chestiunea sufragiului universal”⁷⁸. Dar “argumentul de căpetenie” adus în favoarea votului universal, că toate țările în afară de România îl au, era fals. Anglia și Prusia, de pildă, nu aveau

⁷⁴ DS, sesiunea ordinară 1901-1902, nr. 9, 6 decembrie 1901, ședința din 27 noiembrie 1901, p. 34.

⁷⁵ DS, sesiunea ordinară 1902-1903, nr. 11, 17 decembrie 1902, ședința din 4 decembrie 1902, p. 84.

⁷⁶ DS, sesiunea ordinară 1902-1903, nr. 52, 27 septembrie 1903, ședințele din 13-15 martie 1903, p. 771.

⁷⁷ DS, sesiunea ordinară 1904-1905, nr. 28, 16 aprilie 1905, ședința din 17 martie 1905, p. 300; discursul lui C.G. Dissescu.

⁷⁸ Filipescu 1908, p. 10.

sufragiu universal⁷⁹. De aceea, continua Filipescu, “în ziua în care am păși spre sufragiu universal, România s-ar deosebi cu desăvârșire de celelalte state mari, care ar putea să ne servească ca model”. Un alt argument important adus în favoarea votului universal de susținătorii lui era, după părerea lui Filipescu, un sofism, și anume acela că “masele populare sunt luminate și independente, iar aceste mase îndată ce sunt împărțite în colegii electorale, încetează de a fi independente și luminate”⁸⁰. Scopul urmărit era străveziu, el țintea spre a reduce problema educației țării la o vulgară chestiune electorală. “Dacă starea țării e așa cum ni se descrie – conchidea N. Filipescu –, atunci avem de făcut eforturi imense pentru ridicarea nivelului nostru moral”⁸¹. Ideea conform căreia scopul urmărit de susținătorii votului universal era “de a îneca voturile celor care sunt deprinși cu viața publică, în masa votanților de la sate” a fost din nou reluată, cu toate că Filipescu făcea precizarea că țărani merită totuși “toată sollicitudinea”, deși “n-au încă o maturitate politică destul de încercată”⁸². Conservatorii, prin glasul lui Filipescu, se opuneau reformei electorale și dintr-un alt motiv, și anume, acela că “sătenii nici nu cer lărgirea dreptului de vot”. Egalitatea politică, conchidea liderul conservator, nu este un drept. În 1789, Constituția franceză n-a înscris egalitatea politică printre drepturile omului: “egalitatea politică nu este un drept, e un sistem. E o organizare, care poate fi bună sau rea. În starea noastră de cultură socotim această organizare rea și de aceea o respingem”⁸³. În consecință, se impunea în mod obligatoriu extinderea instrucțiunii în rândurile țărănimii⁸⁴.

Opiniile lui N. Filipescu cu privire la reforma electorală a fost întărite și completate și de conferințele altor lideri conservatori, între care se remarcă Emil N. Lahovary. La 2 decembrie 1909, Lahovary a ținut o conferință cu titlul *Votul universal* în sala Dacia din Capitală. El pleca de la premisa că erau în Europa și în lume țări care au introdus sufragiu universal și observa că unele state au amendat acest sistem cu votul plural, reprezentarea proporțională sau a minorităților politice⁸⁵. Liderul conservator opina că liberalii au pornit agitația pentru o nouă revizuire a legii electorale într-un moment total nepotrivit din perspectiva mersului politicii interne și externe⁸⁶. Votul universal nu a adus foloase pentru regimul parlamentar nicăieri unde a fost legiferat, ba mai mult, nici un stat împoratnt „n-are votul universal egal și direct. Toate au, pe lângă Camerele alese și Camere ereditare ai cărei membrii sunt acolo de drept ori numiți de suveran”⁸⁷. În plus, în unele state care aveau deja sufragiu universal, cum era Franța, au apărut inițiative foarte serioase ale clasei politice menite să amendeze această reformă⁸⁸. După ce a analizat pe rând efectele negative din mai multe state datorate sufragiului universal Lahovary, conchidea că “votul universal n-are prin el însuși, puterea de a face fericirea popoarelor nici mărirea țărilor”. Chiar

⁷⁹ Filipescu 1908, p. 11.

⁸⁰ Filipescu 1908, p. 12.

⁸¹ Filipescu 1908, p. 12-13.

⁸² Filipescu 1908, p. 13.

⁸³ Filipescu 1908, p. 15.

⁸⁴ Filipescu 1908, p. 16 și urm.

⁸⁵ Lahovary 1909, p. 4.

⁸⁶ Lahovary 1909, p. 7-10.

⁸⁷ Lahovary 1909, p. 11, 12.

⁸⁸ Lahovary 1909, p. 14-17.

în teorie această reformă nu reprezintă un sistem rațional, “căci, dacă toți cetățenii unei țări au aceleași drepturi și dacă interesele lor sunt solidare și identice [...] nu se poate zice că au aceeași competență și aceeași pricepere pentru a prețui și a apăra aceste interese și pentru a îndruma țara pe calea propășirii generale care interesează pe toți. Adevărul este că dreptul de vot ar trebui lărgit pe măsură ce s-ar înmulți și numărul de cetățeni ajunși la un nivel mai ridicat de cultură intelectuală și mai ales morală. Într-o țară unde toți cetățenii ar fi ajunși deopotrivă la același grad de cultură și de civilizație este evident că n-ar fi nici un motiv ca dreptul lor de vot să nu fie egal”⁸⁹. La fel de evident era pentru Emil Lahovary că România era departe de acest ideal. De aceea, el propunea a se da mai multă consistență votului acelor care s-au remarcat fie prin educație și cultură, fie prin situația materială, deoarece “dau presumpția că au mai multă pricepere și mai mult interes pentru bunul mers al țării și că votul lor va fi în adevăr expresia cugetării lor personale”⁹⁰. Ca și alți conservatori, Emil Lahovary conchidea că România are deja sufragiul universal, dar cu acele “temperamente” impuse de Constituție și care erau potrivite cu gradul de cultură și civilizație al cetățenilor⁹¹. Partidul Liberal agitând “superstiția sufragiului universal” nu vizează decât să transforme populația într-o clientelă politică, existând chiar riscul ca această armă să se întoarcă la un moment dat împotriva lor. “Votul universal, cum îl înțeleg dumnealor, colegiul unic – încheia E. N. Lahovary – ar fi desigur un pericol pentru propășirea și siguranța statului român ...”⁹².

Alexandru Marghiloman vorbind despre conservarea instituțiilor și a societății în general, refuza orice “atingere” adusă Constituției și nu accepta “nici o lățire de drept de vot”⁹³.

Prin ziarele Epoca, Conservatorul, La Politique, Seara, Minerva, revista Săptămîna politică și literară, Noua Revistă Română, conservatorii se vor arăta în continuare ostili ideilor reformiste enunțate de liberali sau socialiști. P. P. Carp, neîncrezător în “libertăți” și “reforme constituționale”, va contribui într-o bună măsură la orientarea activității politice a partidului⁹⁴.

Lărgirii dreptului de vot cerută de celelalte partide, dar, după conservatori, necerută de nimeni în țară⁹⁵, partidul lui P. P. Carp îi opunea mai departe lozincă “Mai întâi cultură și realizarea unei bunăstări economice la țară și numai după ce vom avea populația rurală cu știință de carte și mulțumită de avutul ei, numai atunci se va putea acorda fără primejdie o lărgire a dreptului de vot”⁹⁶. Nicolae Filipescu va apărea din nou la rampă, lansând încă o dată, la 25 noiembrie 1910, de la tribuna Parlamentului, o violentă respingere a reformei electorale⁹⁷.

În anul 1911, în toial dezbaterilor pe tema revizuirii legii fundamentale a statului, în sensul renunțării la mecanismul colegiilor electorale, a apărut o lucrare intitulată *Revizuirea Constituției* scrisă de Mariu Teodorian-Carada, fost liberal

⁸⁹ Lahovary 1909, p. 18.

⁹⁰ Lahovary 1909, p. 19.

⁹¹ Lahovary 1909, p. 45.

⁹² Lahovary 1909, p. 47.

⁹³ Marghiloman 1909, p. 115.

⁹⁴ Bulei 1987, p. 333.

⁹⁵ *Conservatorul*, anul X, nr. 203, 17 septembrie 1910 (articolul “Nimeni nu cere votul obștesc”).

⁹⁶ *Conservatorul*, anul X, nr. 271-275, 10 decembrie 1910 (articolul “Despre reforma electorală”).

⁹⁷ *Conservatorul*, anul X, nr. 261, 27 noiembrie 1910.

și care în acel moment exprima evidente înclinații spre Partidul Conservator. Teodorian-Carada relua toate argumentele aduse de conservatori până la acea dată împotriva lărgirii dreptului de vot, dar venea și cu unele idei noi. El pleca de la constatarea că problema revizuirii Constituției era atât de intens cerută de partidele din opoziție [n. a. – în 1911, Partidul Conservator se afla la putere], încât nu mai era îngăduit nimănui să ignore această chestiune. “Oricâtă repulsiune putem avea, și desigur cu drept cuvânt, de o lărgire a colegiilor electorale, rațiunea ne spune că nu o putem evita și că avem datoria să o privim în față”. În fapt, conservatorilor nu li se părea periculoasă revizuirea Constituției prin ea însăși, ci “eventualitatea ca să se facă o revizuire în sens radical socialist”. De aceea – preciza Teodorian-Carada – trebuie ca Partidul Conservator să vadă ce este de făcut ca “din revizuirea viitoare, să nu rezulte un rău mai mare decât acela ce de netăgăduit rezultă, din lipsa de independență a colegiilor electorale actuale”⁹⁸. Teodorian-Carada “mărturisea sincer” că nu are “nici o încredere în acel panaceu ce se cheamă sufragiul universal, nici în colegiul unic”⁹⁹. Conservatorii “nu pot concepe deloc” cum din contopirea a trei colegii, care fiecare în parte nu s-au distins nici prin independența, nici prin incoruptibilitatea lor, ar putea rezulta “un colegiu electoral independent și incoruptibil”¹⁰⁰. Ideea era dusă mai departe, arătându-se că dacă voturile se cumpărau, atunci era în primul rând vina alegătorului, nu sistemul colegiilor electorale era viciat. De aceea, prin faptul că toți cetățenii vor vota într-un singur colegiu, “alegătorii imorali și fricoși” nu se vor vindeca¹⁰¹. Sufragiul universal nu trebuia introdus pentru că ar asigura o lungă și necontrolată guvernare a celor ce ar săvârși această reformă și “s-ar sfârși prin cine știe ce turburări”¹⁰². Teodorian-Carada observa că, de fapt, Constituția de la 1866 “n-a desființat sufragiul universal, dar a împărțit alegătorii în patru colegii. Căci nu trebuie să uităm că noi avem sufragiul universal, împărțit în colegii”¹⁰³. După părerea lui, Constituția din 1866 “este cauza relelor de care suferim”¹⁰⁴, pentru că autorii ei “s-au înșelat amar”, crezând că un popor care trăise 18 veacuri “sub despotismul cel mai caracteristic”, putea așa de curând și fără nici o tranziție să se acomodeze cu regimul parlamentar și cu Constituția cea mai liberală din Europa¹⁰⁵. În viziunea lui, dispozițiile constituționale erau prea largi, pe când alții le vedeau prea restrictive. Mariu Teodorian-Carada venea și cu o idee nouă. El pornea de la constatarea că nicăieri în Europa dreptul electoral nu mai făcea parte din Constituție. De aceea, dacă se dorea o reformă electorală, atunci ar trebui ca ea să înceapă prin a scoate din legea fundamentală a statului tot ceea ce privea împărțirea alegătorilor în colegii. “Să ne mărginim a spune că alegător este tot cetățeanul român care știe carte, care a servit în oaste și plătește o dajdie cât de mică către stat. Să spunem că votul va fi liber și secret. Să lăsăm însă legii electorale ordinare a hotărîi dacă alegătorul votează într-un singur colegiu sau în mai multe; dacă avem scrutinul pe listă sau uninominal; cine are un vot sau mai

⁹⁸ Teodorian-Carada 1911, p. 3.

⁹⁹ Teodorian-Carada 1911, p. 3-4.

¹⁰⁰ Teodorian-Carada 1911, p. 4.

¹⁰¹ Teodorian-Carada 1911, p. 6.

¹⁰² Teodorian-Carada 1911, p. 8.

¹⁰³ Teodorian-Carada 1911, p. 8-9.

¹⁰⁴ Teodorian-Carada 1911, p. 9.

¹⁰⁵ Teodorian-Carada 1911, p. 10.

multe”. În acest fel, preciza Carada, chestiunea electorală va pierde din importanța sa și va fi mai ușor Parlamentului a pune dreptul electoral în concordanță cu timpul și împrejurările, fără “a da loc la sguuirile ce comportă totdeauna o revizuire a Constituției”¹⁰⁶. Teodorian-Carada făcea precizarea că el nu se opunea votului universal, dar credea că mai întâi trebuia realizată “însănătoșirea vieții politice”, prin aplicarea dispozițiilor constituționale în adevăratul lor sens. El mai făcea precizarea, că dacă în viitor se va admite reforma sufragiului universal, va trebui să se admită și votul plural și mai ales principiul reprezentării proporționale¹⁰⁷. În finalul lucrării, el conchidea că dacă toate aceste chestiuni se puteau realiza în sensul celor expuse, revizuirea Constituției ar putea fi făcută de Partidul Conservator¹⁰⁸. Mai târziu, același Mariu Teodorian-Carada, referindu-se la acest ultim aspect, avea să scrie: “În cursul anilor acestora, am îndemnat pe conservatori să facă ei Reforma Electorală și Împroprietărirea. Am propovăduit în pustiu, fiindcă totdeauna în pustiu se propovăduiește celor ce sunt preocupați de interese meschine”¹⁰⁹.

Adversitatea conservatorilor față de reforma sistemului electoral nu se explică numai prin teama că odată lărgit dreptul de vot ei și-ar putea pierde privilegiile specifice clasei sociale sau prin aceea că se opuneau modernizării țării. Oameni politici precum P. P. Carp, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, Nicolae Filipescu, Al. Lahovary și mulți alții nu pot fi acuzați de aceste lucruri. Opoziția venea mai degrabă din profunda lor convingere că într-o țară înapoiată ca România, cu un analphabetism generalizat, în care domnea corupția, nu se puteau face, într-un ritm accelerat, reforme după reforme. Conservatorii susțineau că o asemenea schimbare putea să aducă mai mult rău decât bine în societatea românească. Fără să se opună ideii de progres, ei încercau doar să tempereze ritmul reformator.

Poziția partidului conservator democrat față de reforma sistemului electoral

Apariția în 1908 pe scena politică a României a Partidului Conservator-Democrat a fost legată de numele lui Take Ionescu. Acesta s-a manifestat încă de la debutul său parlamentar, în decembrie 1884, ca un adversar al votului universal preconizat de C. A. Rosetti. “Într-o țară ca a noastră, – susținea Take Ionescu – în care instrucțiunea este încă în fașă, în care starea economică este atât de rea, a da guvernământul numai numărului, ar fi a pune țara la îndemâna celui dintâi dictator norocos”¹¹⁰.

Programul Partidului Conservator Democrat adoptat la Congresul de constituire din 3 februarie 1908 susținea aceeași idee conform căreia “votul universal este aproape îndeobște exclus în dezvoltarea actuală a României”. Revizuirea Constituției, cât și modul în care sistemul electoral va putea fi reformat nu pot fi hotărâte decât prin acordul ambelor partide (se referea la P. N. L. și la P. C. D., ultimul fiind identificat drept adevăratul partid conservator). Pe terenul alcătuirii electorale din acei ani urma, totuși, să se facă o schimbare, dar care era enunțată într-un

¹⁰⁶ Teodorian-Carada 1911, p. 12.

¹⁰⁷ Teodorian-Carada 1911, p. 14, 15.

¹⁰⁸ Teodorian-Carada 1911, p. 23, 24.

¹⁰⁹ Teodorian-Carada 1937, p. 39.

¹¹⁰ Xenii 1933, p. 63-64.

mod vag. “Colegiul al III-lea, colegiul țărănimei, trebuie să devie o realitate oricare ar putea fi surprinderile începutului. Numirile de deputați, care de atâtea ori au înlocuit reprezentarea maselor, trebuie să înceteze și celor de jos să li se dea astfel puțința de a-și face educația lor politică”¹¹¹.

Tendențele de reformare a sistemului electoral venite din partea liberalilor erau văzute de organul de presă al conservatorilor-democrați *Acțiunea*, în anul 1908, “ca un pericol social”, ca o “acțiune deșăntată a extremei stângi liberale, care prin avânturile ideii socialiste, caută să ducă o politică din cele mai aventuroase și deci din cele mai nenorocite”¹¹².

O poziție clară față de disputa cu privire la oportunitatea lărgirii corpului electoral, Take Ionescu o va lua într-un discurs ținut în ziua de 9 decembrie 1908, în fața Adunării Deputaților, cu ocazia discuției la Mesajul Tronului. Recunoscând că sistemul electoral ce funcționa nu corespundea nevoilor reale ale României, Take Ionescu își exprima credința că “n-a sosit ceasul sufragiilor universale” pentru că această reformă ar duce la anarhie și “cezarism”, căci “ar însemna încredințarea vieții politice a României încă de acum colegiului al III-lea”, ignorant și nepregătit politicește. Ceva s-ar putea face însă, – arăta liderul conservatorilor democrați – o reformă în trepte a sistemului electoral. Un pas ar fi fost contopirea colegiilor I și II, lăsând pe al III-lea așa cum era; o altă treaptă ar fi colegiul unic “dar cu o altă dozare, pentru ca elementele necultivate politicește să nu înăbușe pe celelalte”¹¹³.

Câteva considerații în jurul modernizării sistemului electoral din perspectiva conservator-democrată, la ea face N. Em. Theodorescu, într-un articol publicat în *Noua Revistă Română*. Astfel, el considera că extinderea votului reprezintă o urmare a tendințelor democrației moderne; *a vota* nu înseamnă a dispune în mod liber numai de tine, ci a governa și administra interesele celorlalți. Prima condiție a extinderii votului, era, deci, capacitatea de a cunoaște și înțelege care sunt legile folositoare ție și celorlalți. “A ajuns poporul nostru la acest stadiu de maturitate ? – se întreba Theodorescu. Da răspund liberalii; nu, răspund celelalte două partide”. În opinia acestuia, în țările democratice occidentale, unde funcționa sistemul sufragiului universal, a început formarea unui puternic curent împotriva lui, deoarece s-ar fi dovedit a nu exprima cu adevărat voința națiunii. Citându-l pe cunoscutul profesor Charles Benoist, N. Em. Theodorescu susținea că sufragiul universal nu reflecta opinia reală a țării¹¹⁴. “Votul universal – conchidea Theodorescu – nu va prefăce nici săracii în bogați, nici pe ignoranți în oameni culti”¹¹⁵.

Take Ionescu va face sinteza ideilor programatice conservator-democrate într-un discurs rostit tot în fața Camerei, la 24 noiembrie 1910. El continua să respingă votul universal, căci ar fi fost “sau cezarism sau anarhie”. În locul colegiului unic spre care liberalii se orientau, liderul P.C.D. rămânea tot la ideea celor două colegii formate prin unirea colegiilor I și II și menținerea celui de-al III-lea; propunea lărgirea lor prin extinderea circumscripțiilor electorale, prin

¹¹¹ *Programul* 1908.

¹¹² *Acțiunea*, anul VIII, nr. 1509, 9 martie 1908 (articolul “Incoerența adversarilor noștri”).

¹¹³ DAD, sesiunea ordinară 1908-1909, nr. 12, ședința din 9 decembrie 1908, p. 86; Xenii 1933, p. 212.

¹¹⁴ *Noua Revistă Română*, anul X, nr. 15, 18 ianuarie 1909, p. 229 (articolul N. Em. Theodorescu, “Democratismul Partidului Național Liberal”).

¹¹⁵ *Noua Revistă Română*, anul X, nr. 15, 18 ianuarie 1909, p. 230.

înmulțirea numărului alegătorilor direcți și reducerea condițiilor de admisibilitate, reprezentarea minorităților, în sfârșit, asigurarea dreptului de vot al țăranilor și în general “libertatea alegerilor”¹¹⁶.

Conservatorii și colegiul unic

În vara anului 1913, liberalii vor relua programul de reforme. Era momentul în care începea o nouă fază a dezbaterii în jurul necesității și oportunității unei noi revizuirii a sistemului electoral. La 8 septembrie 1913 *Viitorul* a publicat scrisoarea lui I. I. C. Brătianu în care propunea “desăvârșirea reformelor agrare printr-o intervenție a statului cu drept de expropriere, unde e nevoie pentru creșterea proprietății țărănești, stabilirea colegiului unic, grabnica înmulțire a mijloacelor de instrucțiune și de educațiune ...”¹¹⁷.

Luată prin surprindere de programul liberal lansat în septembrie 1913, parlamentarii conservatori s-au întrunit acasă la Ion Lahovary unde au votat în unanimitate o moțiune împotriva reformelor anunțate de liberali¹¹⁸. Încă de la început conservatorii și-au concentrat atacul îndeosebi asupra proiectului de reformă agrară. Sunt relevante, în acest sens, declarațiile lui P. P. Carp făcute ziaristului liberal Alexandru Mavrodi¹¹⁹. Cu toate acestea, nici reforma electorală propusă de P. N. L. nu va fi ferită de atacurile presei conservatoare. Astfel, oficiosul *Conservatorul* va lua imediat poziție, arătând că readucerea în discuție a reformei electorale de către liberali a fost făcută în speranța că agitând această “sperietoare” vor putea ajunge mai repede la putere. Liberalii – scria *Conservatorul* – “nu se gândesc serios la înfăptuirea acestei reforme, deoarece n-au făcut promisiuni în această privință, uitând consecvent a se ține la guvern de cuvântul dat în opoziție”¹²⁰. Punctele din scrisoarea publicată de Ionel Brătianu nu se vor putea pune în aplicare din cauză că “mulți liberali de marcă nu admit revizuirea radicală a sistemului electoral”. Deci mai era încă nevoie să aștepte “ca un curent de purificare să dezmeticească pe cei amăgiți, iar în fruntea tuturor partidelor să fie oameni cu sentimente românești. Și atunci vom putea vorbi despre colegiul unic”¹²¹. Liberalii sunt criticați și pentru că nu au dat nici cele mai vagi detalii despre conținutul și întinderea reformelor¹²².

După părerea lui Paul Greceanu, colegiul unic propus de liberali “aruncă în necunoscut”; el nu face nici o deosebire între oameni; el “dă aceeași însemnătate prostului și deșteptului, vrednicului și netrebnicului, omului așezat și celui fără căpătâi”. Dimpotrivă, arată Greceanu, Partidul Conservator propune în locul unei egalități politice, o egalitate de tratament pentru toți, “pentru că cel de pe urmă să se poată ridica prin meritele lui ...”. Paul Greceanu credea că legea electorală existentă se poate ameliora, “se poate asigura mai bine înțeleapta ei aplicațiune”. El aprecia că soluția propusă de liberali a colegiului unic era simplistă și radicală, “o idee care merge în contra progresului, deoarece nu propune pentru îndreptarea cursului regimului actual, decât leacul negativ și periculos al revoluțiunii, în loc să propuie

¹¹⁶ Bulei 1987, p. 212.

¹¹⁷ *Viitorul*, anul VI, nr. 2005, 8 septembrie 1913.

¹¹⁸ Gane 1936, p. 488.

¹¹⁹ *Viitorul*, anul VI, nr. 2055, 25 octombrie 1913.

¹²⁰ *Conservatorul*, anul XIII, nr. 174, 13 august 1913 (articolul “Probleme interne”).

¹²¹ *Conservatorul*, anul XIII, nr. 199, 13 septembrie 1913 (articolul “Scrisoarea d-lui Brătianu”).

¹²² *Conservatorul*, anul XIII, nr. 204, 20 septembrie 1913.

mijloacele de a face mai perfectă evoluțiunea corpului electoral”¹²³. În plus, sublinia Greceanu, noul regim electoral propus manifesta clar tendința de a desființa politic clasele proprietarilor, comercianților, industriașilor, profesioniștilor, “punându-le pe aceeași treaptă cu alegătorii fără avere, fără profesiune și fără capacități”. Dacă, totuși, s-ar face o reformă electorală ea ar trebui limitată la introducerea principiului proporționalității în alegeri și reprezentarea minorităților, “principii deja admise și susținute de fruntașii conservatori”¹²⁴.

Pentru Partidul Conservator lărgirea dreptului de vot nu era cea mai necesară și urgentă reformă care ar trebui făcută, pentru că la țară nu se simte această nevoie, ci mai degrabă trebuie realizată educația prin școală și biserică. “Cu timpul, când vom dispune de o populație orășenească mai numeroasă, când satele noastre vor lua mai mult înfățișarea târgurilor, atunci de la sine, în chip firesc se lărgesc drepturile electorale ale poporului ...”. Liberalii au adus în discuție din nou problema reformei electorale din motive politicianiste, pentru a le aduce popularitate în opoziție, așa cum au făcut mereu, „dar numai spre a veni la putere”¹²⁵. Introducerea colegiului unic al știutorilor de carte nu este necesară “pentru că și până astăzi au dreptul de a vota direct știutorii de carte, la colegiul II votează direct toți cei care au patru clase primare, la colegiul III votează direct toți știutorii de carte”. Ba mai mult, unii dintre alegătorii direcți își vor pierde prin această reformă dreptul de vot, și anume, țăranii bogați din județele muntoase care votează la colegiul I de Cameră sau/și Senat, în baza censului și între care se găsesc și oameni fără știință de carte¹²⁶. Conservatorii considerau că în afară de socialiști nimeni nu a mai cerut colegiul unic, “nici chiar țăranii, în folosul cărora pretind liberalii că lucrează, nu au reclamat această reformă”¹²⁷. Opinia publică – scria *Conservatorul* – nu se arată deloc favorabilă acestor reforme. “Nu vedem elanul, nu se observă entuziasmul de care ni se spune că a fost cuprinsă țara la anunțarea programului liberal”¹²⁸.

La 17 decembrie 1913, Partidul Conservator a adoptat un nou program politic. Acesta constituia expresia concentrată a doctrinei conservatoare. Era recunoscută necesitatea înfăptuirii unor reforme menite a îmbunătăți starea țăranului, dar reforma electorală era considerată neavenită, lipsită de teme: “Partidul Conservator crede că actualul sistem electoral nu a împiedicat propășirea țării și că schimbarea lui nu este cerută de vreo necesitate a momentului. De altminteri, o reformă constituțională nu trebuie să fie opera unui partid, ci rezultatul unei înțelegeri între partide, precum a fost pactul fundamental de la 1866”¹²⁹. Un punct însemnat al programului se referea la problema agrară. În mod evident, programul conservator nu aducea puncte de vedere noi. Doctrina a fost și a rămas aceeași. Poate cu unele accentuări în argumentare din necesitatea de a răspunde mai convingător propunerilor de reformă liberale expuse acum atât de hotărât și clar.

¹²³ *Conservatorul*, anul XIII, nr. 213, 1 octombrie 1913 (articolul Paul Greceanu, “Programul liberal. Chestia electorală”).

¹²⁴ *Conservatorul*, anul XIII, nr. 226, 17 octombrie 1913 (articolul Paul Greceanu, “Programul liberal”).

¹²⁵ *Conservatorul*, anul XIII, nr. 215, 3 octombrie 1913 (articolul “Poporul și politica”).

¹²⁶ *Conservatorul*, anul XIII, nr. 235, 29 octombrie 1913 (articolul “Marea reformă”).

¹²⁷ *Conservatorul*, anul XIII, nr. 241, 5 noiembrie 1913 (articolul “Ce vor țăranii”).

¹²⁸ *Conservatorul*, anul XIII, nr. 247, 13 noiembrie 1913.

¹²⁹ *Programul* 1913, p. 17-18.

Campania conservatorilor contra modificărilor propuse de liberali va continua cu o și mai mare intensitate odată cu demisia guvernului Maiorescu, la sfârșitul lunii decembrie 1913 și venirea la putere a Cabinetului condus de I. I. C. Brătianu. Această propagandă s-a dus îndeosebi prin intermediul presei centrale și locale, remarcându-se îndeosebi ziarurile *Epoca*, *Conservatorul*, *Opinia*, *Timpul*, dar și prin organizarea unor întruniri publice în Capitală sau în alte orașe ale țării.

Lărgirea dreptului de vot era – în opinia ziarului *Conservatorul* – departe de a face educația politică a poporului; mai mult, se înlesnea pătrunderea mediocrităților în sfatul țării, creând premisele scăderii nivelului parlamentar. Reprezentanților poporului trebuie să li se ceară un anumit grad de cultură, o anumită pregătire pentru a putea governa statul. “Propovăduitorii colegiului unic – continua officiosul conservator – uită ceea ce s-a făcut în alte țări fără ca să observe că la noi stările sociale se deosebesc de cele din Apusul european, unde lupta dintre burghezia capitalistă și lumea muncitoare s-a terminat fără folosul celei din urmă. Egalitate absolută nu poate exista între fii aceluiași popor, după cum nu toată lumea poate fi învățată și cu bună stare. Este utopia statului socialist care pretinde această egalitate”¹³⁰. Colegiul unic nu aducea, considerau conservatorii, nici un beneficiu clasei rurale, ba dimpotrivă, el va vătăma interesele cetățenilor de frunte, proprietari de pământ sau case, moșneni, răzeși, comercianți, industriași, precum și ale celor care practicau profesiuni liberale¹³¹. Asemenea afirmații aveau, în mod evident, un caracter propagandistic, ele nefiind susținute și argumentate consistent, logic.

În plină campanie electorală, un grup de intelectuali, membri ai Partidului Conservator, profund nemulțumiți de poziția adoptată de liderii partidului față de reforme, printre care: E. A. Pangrati, S. G. Longinescu, C. Litzica, Dimitrie Onciul, Simion Mehedinți, Em. Antonescu, Stavri Predescu, P.P. Negulescu, dr. Proca, au adresat la 30 ianuarie 1914 o scrisoare de protest lui Al. Marghiloman în care își exprimau dezacordul față de acțiunile întreprinse de conducerea partidului. Acești intelectuali declarau că se desolidarizează de acțiunile Partidului Conservator, care – după părerea lor – ar fi trebuit să colaboreze cu Partidul Liberal la îndeplinirea reformelor¹³².

Odată cu desemnarea noului Parlament, discuțiile pe tema reformei electorale și a celei agrare vor continua aici. Argumentele aduse de conservatori împotriva reformelor vor fi identice cu cele aduse de-a lungul anilor anteriori. Frunțașii conservatori, Al. Marghiloman, C. C. Arion, N. Filipescu, P. P. Carp, se vor remarca prin discursurile impresionante rostite împotriva reformei electorale și a celei agrare, cele mai multe dintre acestea fiind publicate în presă sau în broșuri¹³³.

Ideea colegiului unic adoptată în 1913 de P. N. L. a determinat pe conservatorii-democrați conduși de Take Ionescu să-și redefinească poziția față de reforma sistemului electoral. Inițial, gruparea takistă nu a acționat în mod încheșat, tocmai datorită atitudinii diferite a membrilor marcați. Unii, cum ar fi dr. C. I. Istrati sau V. Dimitropol, vor aproba întrutotul programul liberal, alții, ca Alexandru Bădărău, se mențineau pe poziția unor schimbări constituționale

¹³⁰ *Conservatorul*, anul XIV, nr. 15, 21 ianuarie 1914 (articolul “Reforma electorală”).

¹³¹ *Conservatorul*, anul XIV, nr. 20, 28 ianuarie 1914 (articolul “Ce este colegiul unic?”).

¹³² *Viitorul*, anul VI, nr. 2149, 3 februarie 1914.

¹³³ Marghiloman 1914; Filipescu 1914 a; Filipescu 1914b; Carp 1914.

mai restrânse¹³⁴. Mai târziu, Take Ionescu avea să remarce în fața Adunării Deputaților că partidul său a acceptat reformele liberale chiar a doua zi după publicarea scrisorii lui Ionel Brătianu¹³⁵. Interesele de partid îl făceau pe liderul conservator-democrat să uite ostilitatea arătată de oficiosul *Acțiunea* care într-o serie de articole caracteriza acțiunea șefului liberal ca “lipsită de seriozitate”¹³⁶. Realitatea era că Partidul Conservator-Democrat se afla în acele momente într-o dificilă dilemă. Considerându-se conservator, nu împărtășea propunerile reformiste ale liberalilor, dar fiind și democrat nu le putea respinge întrutotul¹³⁷. Așa că, spre a se autodefini și deosebi de celelalte partide politice s-a văzut nevoit a-și preciza poziția în legătură cu propunerile de reforme. În acest sens, Take Ionescu a trimis o *Scrisoare-program* către președinții comitetelor județene ale P. C. D. în 14 noiembrie 1913, în care se pronunța, printre altele, pentru o reformă electorală în sensul lărgirii corpului electoral, întăririi Senatului și introducerii principiului reprezentării proporționale¹³⁸. Precizările vor veni mai târziu. Teoria conservatorilor-democrați privind modificarea sistemului electoral era mai apropiată de cea a Partidului Conservator, decât de colegiul unic cerut de liberali. Acest lucru nu surprinde dacă avem în vedere faptul că Take Ionescu făcuse parte din guvernul condus de Titu Maiorescu (octombrie 1912 – decembrie 1913), în calitate de ministru de Interne.

De pe aceste poziții, conservatorii-democrați își expuneau punctele de vedere privind intențiile reformiste liberale. Astfel, în ziarul oficial al P. C. D. se arăta: “Colegiul unic constituie din punct de vedere juridic o teribilă inechitate publică întrucât cetățenii, instrumente ale drepturilor statului, nu sunt toți egali în capacitate socială. Capacitatea, censul, profesiunea cetățeanului înrăuresc în cel mai înalt grad manifestarea dreptului subiectiv și în virtutea acestei capacități el are o mai mică sau mai mare vocație la exercitarea puterii publice”. Aceste considerații justifică “elecțiunea proporțională, votul plural și reprezentarea minorităților”. În plus, colegiul unic nu trebuia admis deoarece nu a mai fost aplicat în nici o țară din Europa¹³⁹. Colegiul unic propus de liberali “e un salt prea mare în necunoscut și nu e bine să recurgem la extreme” – erau de părere takistii. Pentru societatea românească de la acea dată cel mai indicat era “sistemul de mijloc”, adică reducerea colegiilor electorale de la trei la două. Această reformă trebuia completată cu altele, și anume: introducerea obligativității votului, o lege pentru reprimarea corupției în perioada electorală și o reformare a sistemului de votare¹⁴⁰.

Partidul takist, deși s-a arătat atât de acid în declarații față de lărgirea dreptului de vot în forma cerută de liberali, nu a dus o campanie susținută împotriva reformelor liberale. De fapt, Take Ionescu avea să declare într-un interviu publicat de *Acțiunea* că opoziția Partidului Conservator față de reforme nu va avea nici un rezultat pentru că guvernul liberal își va îndeplini programul¹⁴¹.

¹³⁴ Bulei 1987, p. 372.

¹³⁵ DAD, sesiunea 1914, ședința din 19 aprilie 1914, p. 752; *Epoca*, anul XX, nr. 116, 30 aprilie 1914.

¹³⁶ *Acțiunea*, anul XII, nr. 3093, 21 septembrie 1913.

¹³⁷ Iordache 1972, p. 249.

¹³⁸ *Viitorul*, anul VI, nr. 2078, 15 noiembrie 1913.

¹³⁹ *Acțiunea*, anul XIII, nr. 3183, 17 ianuarie 1914 (articolul “Reforma electorală”).

¹⁴⁰ *Acțiunea*, anul XIII, nr. 3208, 18 februarie 1914 (articolul “În jurul reformei electorale”).

¹⁴¹ *Acțiunea*, anul XIII, nr. 3210, 20 februarie 1914.

Se poate constata o asemănare evidentă între poziția Partidului Conservator și cea a Partidului Conservator-Democrat față de problema revizuirii legii electorale. Takiștii subliniau ideea, care aparținea vechilor conservatori, în conformitate cu care sufragiul universal sau colegiul unic era o chestiune de viitor; mai întâi trebuia ca instrucțiunea să se extindă în lumea satului. Colegiul unic, sau sufragiul universal – arătau takiștii – este un ideal spre care trebuie să tindem. Dar “Partidul Liberal nu tinde, însă voiește să facă un salt, fie el chiar și mortal, numai să ajungă mai repede”. Conservatorii-democrați erau, însă, moderați: “A merge mai încet este a merge mai bine”. Concluzia lor era aceea că s-ar impune introducerea reformei celor două colegii electorale. Colegiul I care să cuprindă toți intelectualii și proprietarii mari, iar colegiul II celelalte clase¹⁴². Istoricul Anastasie Iordache este de părere că propunerile de reforme făcute de Take Ionescu, în felul în care erau concepute, erau mai degrabă impedimente în calea înlăturării lor¹⁴³.

În concluzie, Take Ionescu nu reușise în împrejurările anilor 1913-1914 să-și stabilească o orientare certă și coerentă în problema electorală. El mai credea încă într-o revenire în rândurile Partidului Conservator matcă, prin fuziune sau contopire, și într-o eventuală șefie a partidului unificat. Din aceste motive, căuta să nu se îndepărteze prea mult de programul conservator, pentru a putea fi considerat ca atare. Dar de îndată ce și-a dat seama că vechii conservatori nu-l acceptă, ca șef al partidului fiind ales Al. Marghiloman, împotriva așteptărilor sale, va părăsi vechea poziție îmbrățișând calea reformelor, așa cum fusese deschisă de liberali. Dar acest lucru se va întâmpla mai târziu și într-un context cu totul diferit.

Refuzul conservatorilor de a accepta reforma electorală, și mai ales votul universal, nu se explică numai prin teama că o dată lărgit dreptul de vot, ei și-ar fi putut pierde privilegiile specifice clasei sociale sau prin aceea că se opuneau modernizării țării. Opoziția venea mai degrabă din profunda lor convingere că într-o țară înapoiată ca România, cu un analfabetism generalizat, în care corupția era nelipsită, nu se puteau face, într-un ritm accelerat reforme după reforme. Conservatorii susțineau că o asemenea schimbare putea să aducă mai mult rău decât bine în societatea românească. Fără să se opună ideii de progres, ei încercau doar să tempereze ritmul reformator. Ce li se poate imputa însă conservatorilor, dar în aceeași măsură și liberalilor, este preocuparea insuficientă de a ridica cultural și economic lumea rurală, făcând ca problema electorală să se învârtă într-un cerc vicios. După Lovinescu, “istoria conservatorismului român, ca a tuturor partidelor conservatoare, se poate rezuma într-o succesiune de rezistențe și de capitulări, urmate de noi rezistențe”¹⁴⁴. Acestei atitudini i se subsumează și viziunea lor față de modernizarea sistemului electoral.

SORIN RADU

¹⁴² *Ațiunea*, anul XIII, nr. 3240, 28 martie 1914 (articolul “Revizuirea Constituției”).

¹⁴³ Iordache 1972, p. 244.

¹⁴⁴ Lovinescu 1997, p. 180.

**THE RENEWAL OF THE ROMANIAN ELECTORAL SYSTEM
IN THE CONSERVATIVES' THINKING (1866-1914)**

SUMMARY

At the end of the nineteenth century and the beginning of the 20th century, the problem of changing the electoral system established in 1866 and changed in 1884, was a very important one. There was a real dispute about this problem because of the political parties and groups, and because of the cultural personalities of the time.

The dispute about the electoral reform was present in newspapers, debates in Parliament, by publishing some booklets, organizing some conferences and public meetings.

In this study the author discusses the attitude of the Romanian conservatives against electoral reform. Some conservative personalities who expressed the point of view of the Conservative Party concerning this problem were: M. C. Epureanu, Gr. M. Sturdza, Lascăr Catargiu, Alexandru Lahovary, Titu Maiorescu, P. P. Carp, Nicolae Filipescu, M. Eminescu, Paul Greceanu, etc..

From the political conservative discourse about the reform of the electoral system we can get clearly the idea of rejection of any change of the electoral legislation. The conservative's adversity against the electoral reform is explained not only through the fear that once the right of election would be widened, the conservatives could lose the privileges specific to their social class, but also through the fact that they were against modernizing the country. Their opposition came mostly from their deep belief that in a backward country as Romania, with a generalized illiteracy, where the corruption ruled, there could not be made reform after reform in a fast way.

The conservatives said that introducing the universal vote could bring more harm than good in the Romanian society. Without opposing the idea of progress, they only tried to moderate the rhythm of reform.

The conservatives didn't exclude the possibility of introducing the universal vote, but they delayed it until an unknown date, which was closely tied to the raise of the cultural degree and of the economic standard of the people. On the other hand, it is also true that the Conservative Party had a great culpability in the fact that Romanian society had such a low level of development. In fact, the conservative's attitude against the idea of an electoral reform was due to the ideological "Junimist" concept of the forms without substance.

The conservative's opposition, as well as of some important members of the Liberal Party, against the widening of the vote right was due to the fact that, usually, in the political manifestoes and programs made by different political groups, in the theoretical writing of some intellectuals, that reform was linked to the agrarian reform. The latter reform was frightening them more than giving some political rights.

Abrevieri bibliografice

- A fi conservator - A fi conservator*. Antologie, comentarii și bibliografie de Ioan Stanomir, Laurențiu Vlad, București 2002.
- Blaremburg 1866 - Nicolae Blaremburg, *Egalitate, suveranitate și sufragiu*, București 1866.
- BNRCS, fond Saint Georges - Biblioteca Națională a României, Colecții speciale, fond *Saint Georges*.
- Bucur 1970 - Marin Bucur, *C. A. Rosetti - mesianism și donquijotism revoluționar*, București 1970.
- Bulei 1987 - Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator*, București 1987.
- Carp 1907 - P. P. Carp, *Discursuri (1868-1888)*, București 1907.
- Carp [f. a.] - P. P. Carp, *Eră nouă. Discursuri parlamentare*, Tipografia Curții Regale [f. a.].
- Carp 1914 - P. P. Carp, *Exproprierea mării proprietăți*, București 1914.
- DAD - Dezbaterile Adunării Deputaților.

- DS - Dezbaterile Senatului.
- Damean 2000 - Sorin Liviu Damean, *Carol I al României*, vol. I, 1866-1881, București 2000.
- Eminescu [f. a.] - Mihai Eminescu, *Opera politică*, vol. II (1880-1883), București [f. a.].
- Filipescu 1894 - Nicolae Filipescu, *Albii și roșii*, București 1894.
- Filipescu 1898 - Nicolae Filipescu, *Către un nou ideal*, București 1898.
- Filipescu 1908 - Nicolae Filipescu, *Despre democrație*, București 1908.
- Filipescu 1912 - Nicolae Filipescu, *Discursuri politice*, vol. I (1888-1901), București 1912.
- Filipescu 1915 - Nicolae Filipescu, *Discursuri politice*, vol. II (1901-1907), București 1915.
- Filipescu 1914 a - N. Filipescu, *Exproprierea și reforma electorală*, București 1914.
- Filipescu 1914 b - *Revizuirea Constituției*, București 1914.
- Gane 1936 - C. Gane, P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării, vol. II, București 1936.
- Ionescu 1866 - R. Ionescu, *Justiție și libertăți*, în *Calendarul românului*, București 1866.
- Ionescu 1902 - Take Ionescu, *Discursuri politice (1892-1895)*, partea a II-a, București 1902.
- Iordache 1999 - Anastasie Iordache, *Originile și constituirea Partidului Conservator din România*, București 1999.
- Iordache 1972 - Atanasie Iordache, *Viața politică din România. 1910-1914*, București, 1972.
- Lovinescu 1997 - Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, ediție și studiu introductiv de Z. Ornea, București 1997.
- Lovinescu 1940 - Eugen Lovinescu, *Titu Maiorescu*, București 1940.
- Lahovary 1909 - Emil N. Lahovary, *Votul universal*, București 1909.
- Lahovary 1915 - Alexandru Lahovary, *Discursuri parlamentare (1888-1891)*, București 1915.
- Maiorescu 1899 - Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. III, București 1899.
- Maiorescu 1937 - Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, București 1937.
- Maiorescu 1994 - Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, București, 1994.
- Marghiloman 1909 - Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare. Discurs rostit în ședința camerei la 12 decembrie 1908*, București 1909.
- Marghiloman 1914 - Alexandru Marghiloman, *Doctrina conservatoare și revizuirea Constituției*, București, 1914.
- Meitani 1914 - G. Meitani, *O pagină din istoria parlamentară a României*, București 1914.
- Nenițescu 1895 - Dimitrie S. Nenițescu, *Reprezentarea proporțională a minorităților. Studiu asupra sistemelor electorale*, Tipografia "Lupta", Al. Lefteriu, 1895.
- Pencovici 1883 - Alexandru Pencovici, *Desbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituției și legei electorale din România*, București 1883.
- Peucescu 1878 - Gr. G. Peucescu, *Despre partidele politice*, Iași 1878.
- Programul 1908 - Programul Partidului Conservator Democrat*, în *Acțiunea*, anul VIII, nr. 1480, 5 februarie 1908.
- Programul 1913 - Programul Partidului Conservator*, București 1913.
- Radu 2001 - Sorin Radu, "Liberalii și problema reformei electorale în România (1866-1914)", partea I, în *AUA*, Series Historica, tom 4-5, 2000-2001.
- Rădulescu-Motru 1904 - C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, București 1904.
- Russu 1978-1979 - V. Russu, "Cauzele luptelor politice dintre grupările liberale și conservatoare în anii instabilității guvernamentale și parlamentare (1866-1871)", în *Cercetări Istorice*, tomul IX-X, 1978-1979.
- Statutele - *Statutele Clubului Conservator și programul partidului*, București 1880.
- Teodorian-Carada 1911 - Mariu Teodorian-Carada, *Revizuirea Constituției*, București 1911.
- Teodorian-Carada 1937 - Teodorian-Carada, *Efimeridele. Însemnări și amintiri. 1908-1928*, vol. II, Săbăuani-Roman 1937.
- Xeni 1933 - C. Xenii, *Take Ionescu (1858-1922)*, ediția a III-a, București 1933.
- Xenopol 1910 - A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, partea a II-a (1848-1866), București 1910.